

УДК 347.68

DOI 10.32782/2523-4269-2024-89-32-36

Кочина Олександра Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного та приватного права

(Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5625-8703>**Москаленко Анжеліка Олександрівна,**

здобувач вищої освіти юридичного факультету

(Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1367-0759>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВИХ ДОГОВОРІВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Інститут спадкового договору є відносно новим для цивільного законодавства України, тому має низку теоретичних і практичних питань, які потребують детального розгляду. Для вирішення цих питань було проведено аналіз поняття спадкового договору, його основних рис та місця в системі цивільного права. Досліджено предмет і характеристику сторін договору. Розглянуто практичне застосування договору та визначено проблему розірвання спадкового договору. Здійснено порівняльний аналіз українського та зарубіжного законодавства, який демонструє, що останнє надає ширші можливості для реалізації цього інституту. На підставі проведеного дослідження автор пропонує рекомендації для вдосконалення українського законодавства шляхом гармонізації із зарубіжними стандартами.

Ключові слова: *спадковий договір, правове регулювання, спадкування, зобов'язальні правовідносини, законодавчі норми, іноземний досвід.*

Постановка проблеми. Інститут спадкового договору є відносно новим елементом цивільного законодавства України, що зумовлює його недостатнє дослідження як у теоретичному, так і у практичному аспекті. В умовах сучасного розвитку правовідносин і необхідності забезпечення ефективного механізму передачі майна спадковий договір може стати важливим інструментом, що доповнює традиційні форми спадкування – за законом і за заповітом. Проте недосконалість законодавчого регулювання, нечіткість правових норм і брак гармонізації з міжнародними стандартами значно обмежують його практичне застосування.

Основні труднощі спостерігаються у визначенні сутності спадкового договору, його предмета, а також прав і обов'язків сторін. Відсутність єдності в юридичній літературі та судовій практиці лише ускладнює тлумачення правової природи цього договору. Удосконалення регулювання цього інституту сприятиме підвищенню правової культури, забезпеченню інтересів громадян

і розширенню вибору способів передачі майна, що робить дослідження цієї теми актуальним і необхідним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка науковців у своїх працях детально розглядали характеристику, проблематику та перспективи розвитку спадкового договору, зокрема, А.С. Амеліна, В.К. Антошкіна, О.О. Бичківський, А.Б. Гриняк, О.В. Старцев, Є.О. Харитонов, Н.П. Шама й інші. Дослідники сходяться на думці, що вдосконалення правового регулювання спадкового договору є необхідною умовою для його широко використання й ефективного застосування.

Мета статті – проаналізувати проблеми правового регулювання спадкових договорів в Україні, виявити їхні недоліки в законодавстві та правозастосовній практиці, запропонувати шляхи вдосконалення цього інституту з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Спадковий договір, як відносно новий інститут цивільного законодавства, має низку теоретичних і практичних питань. Неналежна

деталізація законодавчих норм призводить до проблем у його тлумаченні, зокрема, щодо його сутності, предмета, ролі сторін тощо. Також норми, які регулюють цей договір, стосуються більше інституту зобов'язального, а не спадкового права, що теж створює проблеми у правозастосуванні. Отже, цей договір потребує детального розгляду.

Згідно із Цивільним кодексом (далі – ЦК) України, спадковий договір – це «договір, за яким одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача» [1]. Таке визначення спричиняє спірні питання в багатьох науковців-юристів, як наслідок – немає чіткої позиції щодо поняття договору. У юридичній літературі пропонується альтернатива поняття спадкового договору.

Деякі розглядають його як акт дарування. Проте дарування полягає в тому, що дарувальник втрачає право власності на майно, яке подарував, а спадкодавець має право розпоряджатися своїм майном до самої смерті, а спадкоємець – це та особа, яка в майбутньому стане володіти цим майном [3, с. 145].

Спадковий договір відмінний і від заповіту. Заповіт полягає в тому, що власник розпоряджається майбутньою долею майна, виражає волю однієї особи, отже, становить односторонній правочин. Спадковий же договір виражає волю двох осіб, участь в його укладенні беруть дві особи і мають однакові права й обов'язки. Отже, спадковий договір – двосторонній правочин [3, с. 146].

В.К. Антошкіна вважає, що юридичною сутністю (у широкому розумінні) класичного спадкового договору є не що інше, як установа права спадкування на користь визначеної особи, яке за своїм змістом посідає місце поряд з іншими видами спадкування: за заповітом і за законом [4, с. 214].

Є.О. Харитоновна вважає, що спадковий договір не є договором про спадкування, оскільки спрямований на встановлення не спадкових, а зобов'язальних відносин [5, с. 799]. Верховний Суд України також зазначає, що спадковий договір не є окремим видом спадкування, тому на відносини сторін не поширюються правила про спадкування [2].

Спадковий договір є своєрідним договором, який діє як розпорядження майном на випадок смерті. Хоча за життя спадкодавця спадкоємець не має жодних прав на майно, після смерті спадкодавця його права набувають чинності. Отже, спадковий договір є унікальним правовим інструментом, який поєднує в собі елементи договору та розпорядження на випадок смерті [3, с. 147].

Характеристика спадкового договору також є дискусійним питанням. Одним із них є віднесення спадкового договору до одно- чи двосторонніх договорів. Одні вчені відносять його до консенсуального, двостороннього, оплатного й алеаторного договору, інші вважають, що договір є одностороннім, адже «з моменту укладення договору в набувача виникають обов'язки вчинити певні дії в інтересах відчужувача, а відчужувач має право вимагати виконання дій, передбачених договором» [6, с. 68].

Для вирішення цього питання варто звернути увагу на те, якими правами володіють сторони, які обов'язки виконують і чи виконують узагалі. Відчужувач має право давати розпорядження набувачу та вимагати виконання цих розпоряджень, а також дотримання умов договору; в обов'язки відчужувача входить: не відчужувати майно, визначене спадковим договором, забезпечу-

вати належне ставлення до цього майна. Що стосується набувача, то він має право власності на майно відчужувача, вимагати розірвання договору, якщо не може виконати розпорядження; обов'язки – виконувати розпорядження відчужувача. Підтвердження цього можна знайти у ст. 1308 ЦК України, де зазначається, що спадковий договір може бути розірваний судом на вимогу відчужувача в разі невиконання набувачем його розпоряджень або на вимогу набувача в разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача [1]. З огляду на це спадковий договір варто вважати двостороннім, оскільки як у першій, так і у другій сторони виникають права й обов'язки.

Щодо інших характеристик договору, то він є консенсуальним, оскільки спадковий договір набуває чинності з миті згоди сторін щодо умов договору і закріплення форми, передбаченої законом. Відплатним, оскільки набувач отримує майно відчужувача, а останній отримує будь-яку дію майнового або немайнового характеру. Алеаторним, оскільки ні набувачу, ні відчужувачу невідомий обсяг прав і обов'язків.

Істотною умовою спадкового договору є його предмет. Законодавство чітко не визначає, чим саме може виступати предмет такого договору. За допомогою аналізу юридичної літератури, попри розбіжності думок, можна визначити спільне і з'ясувати, чим є предмет спадкового договору. А.С. Амеліна вважає, що предметом спадкового договору є дії майнового або немайнового характеру, які має виконати набувач до відкриття спадщини чи після її відкриття [7, с. 20]. О.О. Бичківський вважає, що предметом такого договору є майно, яке належить відчужувачу і переходить у власність набувача в разі смерті відчужувача [8, с. 137]. Мін'юст України зазначає, що предметом може виступати лише майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності; майно, яке є особистою власністю одного з подружжя; нерухоме майно, яке підлягає державній реєстрації; нерухоме майно, яке посвідчується нотаріусом, та інше [9].

Отже, якщо враховувати думки обох сторін, то варто виокремити основний і допоміжний предмет спадкового договору. Основний – передача майна у власність набувача в разі смерті відчужувача. Допоміжний – дії набувача щодо виконання розпорядження відчужувача.

Питання сторін спадкового договору не тільки теоретичні, а й практичні. ЦК України визначає такі сторони спадкового договору: відчужувачем у спадковому договорі може бути подружжя, один із подружжя або інша особа; набувачем може бути фізична або юридична особа [1]. Вимоги до останньої можуть бути лише щодо наявності спеціального дозволу або ліцензії для вчинення визначених дій.

Відчужувач – особа, яка зобов'язується передати своє майно іншій особі після смерті. Відчужувач – власник відповідного майна. Оскільки Цивільний кодекс визначає таку сторону як подружжя, одного з подружжя або іншу фізичну особу, то така сторона не може бути юридичною особою. Це пов'язано з тим, що така особа не може «померти» у прямому сенсі цього слова. Постає питання: хто ж така «інша фізична особа»? Іншою особою треба вважати фізичну особу, яке не перебуває у шлюбі.

Щодо подружжя, то воно має право укласти спадковий договір щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. Договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя майно переходить до іншого; у разі смерті другого з подружжя

майно буде переходити до набувача. Отже, набувач може виконувати зобов'язання від кожного члена подружжя або від них обох. Один із подружжя, після смерті другого, має право контролювати дотримання умов договору, змінювати їх, розірвати договір відповідно до законодавства.

Проблема сторін спадкового договору стосується також віку та дієздатності. У постанові Пленуму Верховного Суду України визначено, що відчужувачем і набувачем за спадковим договором може бути як цілком дієздатна особа, так і особи, зазначені у ст. ст. 32, 36 ЦК України [2]. З огляду на це спадковий договір за участі неповнолітньої або особи, дієздатність якої обмежена, може укладатися лише за наявності письмової нотаріально посвідченої згоди батьків або піклувальника та дозволу органу опіки або піклувальника. Відмова батьків або піклувальника дати згоду на укладення спадкового договору може бути оскаржена в суді.

Проблеми спадкового договору є і на практиці. Оскільки спадковий договір має характер зобов'язальних правовідносин, то під час його дотримання не застосовуються законодавчі норми, які стосуються спадкування за законом і заповітом. Це особливо помітно в разі навмисного вбивства набувачем відчужувача. У ст. 1308 ЦК України зазначено, що спадковий договір може бути розірвано лише на вимогу відчужувача та набувача, коли виконання не було здійснено або було здійснено неналежно; частково; із простроченням. Тобто не передбачено всі варіанти розірвання спадкового договору.

Отже, у разі навмисного вбивства набувачем відчужувача спадковий договір не може бути розірвано на вимогу спадкоємців. Верховний Суд України використовує аналогію закону, зокрема, згідно з нормами, які застосовуються до договору дарування (якщо обдарований учинив умисне вбивство дарувальника, спадкоємці мають право вимагати розірвання договору дарування). Але така аналогія має свої недоліки, оскільки є суттєва різниця у природі правовідносин договору дарування та спадкового договору. Тому ст. 1308 ЦК України варто розширити та зазначити: «Якщо набувач учинив умисне вбивство відчужувача, спадкоємці відчужувача мають право вимагати розірвання спадкового договору» [10, с. 75].

Питання постає і щодо повноважень особи, яка здійснює контроль за дотриманням спадкового договору після смерті відчужувача. Особа, що контролює (частіше за все нотаріус), не має права розірвати договір, отже, контроль за виконанням розпорядження стає проблематичним. До того ж у такої особи важко визначити правовий статус. Вона не є ані стороною договору, ані третьою особою, на користь якої такий договір виконується. Це питання потребує законодавчого регулювання, зокрема доповнення статті ЦК України таким чином: «Особа, яка контролює виконання спадкового договору після смерті відчужувача, має право звернутися до суду з вимогою зобов'язати набувача виконати визначені дії. Спадковий договір може бути розірваний судом на прохання контролюючої особи, після смерті відчужувача, якщо набувач не виконує розпоряджень відчужувача» [10, с. 76].

З метою забезпечення якісного правового регулювання спадкового договору варто звернути увагу на зарубіжну практику. Спадковий договір широко засто-

совується у праві Німеччини, Австрії, Угорщини, Латвії тощо. У цих країнах він відіграє роль третьої підстави для спадкування, тобто стоїть на рівні зі спадкуванням за законом і заповітом, отже, розширює вибір спадкодавця щодо спадкоємця. Інші країни застосовують регулювання спадкового договору на німецькій правовій системі. Оскільки історично модель такого договору виникла саме в Німеччині.

Згідно із законодавством Німеччини, можна виокремити проблематику регулювання спадкового договору в Україні, взявши до уваги досвід німецького права, урегулювати ці питання. Такий договір за німецьким законодавством – угода, укладена за життя, яка визначає, хто успадкує майно після смерті відчужувача. Такий договір може бути укладений двома особами або однією. Ключові особливості такі: обов'язково вказується, хто саме отримує спадщину; можуть бути встановлені додаткові умови; кожна зі сторін може самостійно змінювати деякі умови договору після його укладення; але такі умови не є обов'язковими для іншої сторони і можуть бути скасовані заповітом [11, с. 117].

У законодавстві зарубіжних країн спадковий договір виступає як формальна угода, яка має більш вільний характер, ніж в українському праві. Наприклад, у Німеччині спадкодавець після укладення спадкового договору має право вільно розпоряджатися своїм майном. ЦК України передбачає, що відчужувач не має права відчужувати майно, тобто основним його обов'язком щодо майна є його збереження. ЦК Швейцарії розглядає спадковий договір як один із видів розпоряджень на випадок смерті. Спадкодавець може заздалегідь вирішити, як розподілити своє майно після смерті: розділити між різними спадкоємцями; залишити одному зі спадкоємців; укласти угоду про відмову від спадщини або її викуп. Тому закони зарубіжних країн, на відміну від законодавства України, спрямовано більше на захист прав спадкодавця.

Висновки. У результаті розгляду теоретичних і практичних аспектів спадкового договору, а також його правового регулювання в Україні, можна зробити висновок, що цей інститут, попри свій потенціал, залишається не досить розвиненим. З метою вдосконалення правового регулювання спадкового договору пропонується доповнити ст. 1308 ЦК України ч. 3 такого змісту: «У разі умисного вбивства відчужувача набувачем спадкоємці відчужувача мають право вимагати розірвання спадкового договору». А ч. 4 має передбачати таке: «Контролююча особа, яка здійснює нагляд за виконанням умов спадкового договору, уповноважена звертатися до суду з метою зобов'язати набувача виконати передбачені договором дії або ініціювати розірвання договору в разі невиконання чи неналежного виконання ним своїх обов'язків».

Зважаючи на практику країн Європейського Союзу (зокрема, Німеччини, Швейцарії, Латвії), де спадковий договір розглядається як рівноправний спосіб спадкування разом із заповітом і спадкуванням за законом, необхідно ввести більш гнучкі правила щодо можливості розпорядження відчужувача своїм майном після укладення договору.

Удосконалення цих аспектів сприятиме підвищенню правової визначеності, розширенню можливостей для реалізації спадкового договору та забезпеченню його ефективного застосування.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 40–44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 29.11.2024).
2. Про судову практику у справах про спадкування : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text> (дата звернення: 04.12.2024).
3. Шама Н.П. Правова природа спадкового договору. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2. С. 144–148.
4. Антошкіна В.К. Проблеми правового регулювання спадкового договору в Цивільному праві. *Вісник Донецького національного університету*. 2011. Вип. 2. С. 213–216
5. Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України. Київ : Істина, 2007. 816 с.
6. Гриняк А.Б. Дискусійні питання природи спадкового договору та його місця в системі цивільно правових договорів. *Проблеми цивільного права та процесу*. 2017. С. 67–69.
7. Амеліна А.С. Поняття та ознаки спадкового договору. *Право та управління*. 2011. № 1. С. 17–20.
8. Бичківський О.О. Спадковий договір: проблемні питання законодавчого врегулювання. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 2. С.136–141.
9. Мін'юст повідомляє, як укласти спадковий договір. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/miniust-povidomliaie-iak-uklasty-spadkovyi-dohovir> (дата звернення 07.11.2024).
10. Кухарев О.Є. Щодо питання стосовно вдосконалення інституту спадкового договору в контексті рекодифікації цивільного законодавства України. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 72–77.
11. Труфанова Ю.В., Яценко Х.В. Спадковий договір: гармонізація з правом Європейського Союзу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Вип. 2. С. 115–120.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2003, January 16). Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine], № 435–IV, January 16, 2003. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 40–44. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
2. Supreme Court of Ukraine (2008, May 30). Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy “Pro sudovu praktyku u spravakh pro spadkuvannia” [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine “On judicial practice in inheritance cases”], № 7. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text> [in Ukrainian].
3. Shama, N.P. (2006). Pravova pryroda spadkovoho dohovoru [Legal nature of the inheritance contract]. *Universytetski naukovi zapysky [University Scientific Notes]*, 2, 144–148 [in Ukrainian].
4. Antoshkina, V.K. (2011). Problemy pravovoho rehuliuвання spadkovoho dohovoru v tsyvilnomu pravi [Problems of legal regulation of the inheritance contract in civil law]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu [Bulletin of Donetsk National University]*, 2, 213–216 [in Ukrainian].
5. Kharytonov, Ye.O., & Startsev, O.V. (2007). *Tsyvilne pravo Ukrainy [Civil Law of Ukraine]*. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
6. Hryniak, A.B. (2017). Dyskusiini pyttannia pryrody spadkovoho dohovoru ta yoho mistsia v systemi tsyvilno-pravovykh dohovoriv [Controversial issues of the nature of the inheritance contract and its place in the system of civil contracts]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu [Problems of Civil Law and Procedure]*, 67–69 [in Ukrainian].
7. Amelina, A.S. (2011). Poniattia ta oznaky spadkovoho dohovoru [Definition and characteristics of the inheritance contract]. *Pravo ta upravlinnia [Law and Administration]*, 1, 17–20 [in Ukrainian].
8. Bychkivskiy, O.O. (2010). Spadkovyi dohovir: problemni pyttannia zakonodavchoho vrehuliuвання [Inheritance contract: problematic issues of legislative regulation]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu [Bulletin of Zaporizhzhia National University]*, 2, 136–141 [in Ukrainian].
9. Ministry of Justice of Ukraine. Miniust povidomliaie, iak uklasty spadkovyi dohovir [The Ministry of Justice informs how to conclude an inheritance contract]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/miniust-povidomliaie-iak-uklasty-spadkovyi-dohovir> [in Ukrainian].
10. Kukhariev, O.Ye. (2021). Shchodo pyttannia stosovno vdoskonalennia instytutu spadkovoho dohovoru v konteksti rekodyfikatsii tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy [On the issue of improving the institution of the inheritance contract in the context of the recodification of Ukraine’s civil legislation]. *Nove ukrainske pravo [New Ukrainian Law]*, 3, 72–77 [in Ukrainian].
11. Trufanova, Yu., & Yatsenko, Kh. (2022). Spadkovyi dohovir: harmonizatsiia z pravom Yevropeiskoho Soiuzu [Inheritance contract: Harmonization with European Union law]. *Aktualni problemy pravoznavstva [Topical Issues of Jurisprudence]*, 2, 115–120 [in Ukrainian].

Kochyna Oleksandra,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Public and Private Law
(National University Chernihiv Polytechnic, Chernihiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5625-8703>

Moskalenko Anzhelika,

Student of the Faculty of Law
(National University Chernihiv Polytechnic, Chernihiv)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1367-0759>

**PROBLEMS AND PROSPECTS OF LEGAL REGULATION
OF INHERITANCE CONTRACTS IN UKRAINE**

The article is devoted to the analysis of the problems and prospects of legal regulation of inheritance contracts in Ukraine. This institution is relatively new to the civil legislation of Ukraine, and therefore has a number of theoretical and practical issues that require detailed consideration. The concept of an inheritance contract, its main features, and its place in the system of civil law have been analyzed. In particular, the differences between an inheritance contract, a will, and a gift agreement have been examined. It is noted that the regulation of this institution has more characteristics of obligations law rather than inheritance law.

The article explores the issues of the unilateral or bilateral nature of the contract, its consensuality, compensation, and aleatory aspects. Significant attention is given to analyzing the subject matter. Taking into account various scientific viewpoints, the author proposes their own vision of defining the subject of such a contract. The characterization of the parties to the contract focuses on determining their legal status, rights, and obligations. The article considers the practical application of inheritance contracts and identifies the problem of contract termination, particularly in the context of the intentional murder of the transferor by the acquirer.

The role of the controlling person, who ensures the execution of the inheritance contract after the transferor's death, is outlined. Changes to the articles of the Civil Code of Ukraine are proposed to address these shortcomings. A comparative analysis of Ukrainian and foreign legislation, particularly the legal systems of Germany, which have a long-standing experience in regulating inheritance contracts, has been conducted. It is demonstrated that foreign legislation provides broader opportunities for implementing this institution. A foreign inheritance contract aims to give the testators greater priority and rights than the heirs.

In conclusion, the author offers recommendations for improving Ukrainian legislation by harmonizing it with foreign standards. This will increase the efficiency and accessibility of using inheritance contracts in Ukraine.

Key words: inheritance contract, legal regulation, inheritance, obligations, legislative norms, foreign experience.

Надіслано до редколегії 12.12.2024